

quosdam cibos dicere immundos, cum ipse sequatur et dicat: Omnis creatura Dei bona est. Cum hic a te exigere ut responderes, dixisti Manichæum vos docere initium, medium et finem, et cursum solis et lunæ, et cætera talia, quæ cum ego ostenderem ad christianam doctrinam pertinere; respondisti apostolum ipsum Paulum dixisse, quia ex parte scit et ex parte prophetat. Dixi nos non posse scire divina, cum sumus in hac vita; et hic videre per speculum et in ænigmate, tunc autem facie ad faciem: et quæsivi a te, si hoc putas dixisse apostolum Paulum, quod venturus esset Manichæus, qui doceret quod non poterat Paulus, pertinere ad te, qui te dicis accepisse ipsum Spiritum, videre modo Deum facie ad faciem. Quod quia non potes, manifestum est apostolum Paulum de illa vita dixisse, de qua dicit et Joannes. « Dilectissimi, filii Dei sumus, et nondum apparuit quid » erimus: scimus autem, quia cum apparuerit, similes ei » erimus; quoniam videbimus eum sicuti est¹. » Hoc tu cum audisses, dixisti te non valere contra meam virtutem: quæ virtus mea non est, sed si aliqua est, ab illo mihi data est ad redarguendos errores, qui virtus est omnium fidelium suorum, et pleno corde de se præsumentium. Dixisti etiam quod te episcopalis terreat auctoritas: cum videas quanta pace inter nos agamus, quanta tranquillitate disputemus; quemadmodum populus præsens nullam tibi vim faciat, nullum terrorem incutiat, sed tranquillissimus audiat, sicut decet Christianos. Dixisti etiam timere te leges Imperatorum: hoc pro vera fide non timeret, quem Spiritus sanctus implet: nam et Petrus apostolus in passione Domini timuit, et ter negavit; ubi autem eum Paracletus, quem Christus promiserat, Spiritus sanctus implevit, pro fide Domini crucifixus est; et ille qui primo

¹ 1 Joan. III, 2.

habuit negationem timoris, postea implevit gloriosissimam passionem confessionis. Tu itaque ex hoc ipso quod timere te dixisti leges Imperatorum, quamvis et de cæteris rebus satis apparet, quod non inveneris Spiritum Paracletum veritatis: quia et si non timeres, aliis rebus convinceris.

FEL. dixit: « Et « Apostoli timuerunt. »

AUG. dixit: Timuerunt ut caverent, non ut fidem suam comprehensi edicere dubitarent. Tu autem jam hinc timere debuisti, ut non hic te inveniremus: jam in medio es; quare times, nisi quia quod dicas non habes? Nam et si imperatores timuisses, ante tacuisses. Nunc vero cum hesterno die libellum curatori dederis, et publice clamitaveris, cum codicibus tuis te paratum esse incendi, si aliquid mali in ipsis fuerit inventum: unde heri leges flagitabas quasi fortis, hodie veritatem fugis ut timidus.

XIII. FEL. dixit: « Non veritatem fugio. »

AUG. dixit: Dic ergo, si vides Deum facie ad faciem, secundum pollicitationem tuam; quia dixisti apostolum Paulum de vobis dixisse, quia tam plenam veritatem accepturi essetis: ut intelligamus, vel credamus Apostolum habuisse ex parte, et te totum.

FEL. dixit: « Non veritatem fugio, sed veritatem quæro. Quod tu dicis, quia non teneo, probetur mihi per Scripturas deificas; hoc quæro jam. »

AUG. dixit: Prius profiteri te non potuisse probare Manichæum apostolum Jesu Christi: et quantum potuero, cum omnia extirpata fuerint contraria de corde tuo per ministerium meum, donante Domino, insero tibi quæ scit scientia veritatis, quæ perducatur ad Deum, initians a fide.

FEL. dixit: « Quia hoc dicis tu, ut legem meam negem, et accipiam alteram, meliorem duntaxat, quod quæro

ego : non hoc respondeo , ut legem meam negem antequam alteram accipiam. »

AUG. dixit : Sed prius de vase funditur quod adversum habet ; et sic impletur quod bonum est : aut si adhuc dubitas fundere , defende quo plenus es. Ostendam enim tibi , quantum me Dominus adjuvat , quanta immunditia et blasphemii plena sit doctrina Manichæi , si permittas ut legatur illa epistola , de cujus initio jam tractavimus , et non potuisti probare apostolum Christi esse Manichæum : sed ideo moras innectis , ne cætera legantur , ubi aperte vestra sacrilegia deprehenduntur ; aut si permittis , legantur.

FEL. dixit : « Permitto ; quia dixisti omnia immunda fundi , et sic bona immitti : hoc enim dictum est Sanctitatis Tuæ. Ad quod et ego dico : Nullus aquam fundit , nisi alter impleverit. »

AUG. dixit : Hoc vides quam inconsiderate dixeris , ut mitius loquar , et non dicam insane. Utique de vase tibi similitudinem posui : in vas plenum nemo potest aliquid mittere , nisi fundatur illud quo plenum erat.

FEL. dixit : « Unum dixisti , et ego dixi duo. »

AUG. dixit : Si duo vasa dixisti , vis illum parem tuum fundimus et implemus illum , ut possis tu fundere quod habes ?

FEL. dixit : « Ambo unam aquam habemus. »

AUG. dixit : Cum ergo ambo pleni sitis aqua vestra , quid implebimus , ut doceamus vos , nisi aliquis vestrum fuderit quod habet ? Aut si bonum est , et ideo debet teneri ut defendatur et legatur illa epistola , videamus si vel cætera possunt defendi , si in ipso initio defecisti : aut si dicis te in illo non defecisse , proba nobis quomodo Manichæus sit apostolus Christi.

XIV. FEL. dixit : « Christus dixit : Spiritum sanctum missurum se¹ , qui in omnem veritatem inducat. »

¹ Joan. xvi, 13.

AUG. dixit : Si habes illum , attende ad id quod te jam dudum interrogavi. Dixisti enim ad ipsius doctrinam pertinere , etiam ista mundana cognoscere : dic mihi quot sunt stellæ , si introductus es in istam omnem veritatem. »

FEL. dixit : « Et ego dico , quia si Paracletus per Apostolos locutus est , et per Paulum : et ego peto Sanctitatem Tuam , ut illa mihi ostendas quæ jam dixi. »

AUG. dixit : Confitere te non potuisse ostendere quod ego interrogavi , et ostendam secundum Scripturas quod pertineat ad fidem christianam.

FEL. dit : « Et ego , si mihi attuleris scripturas Manichæi , quinque auctores quos tibi dixi , quidquid me interrogaveris , probo tibi. »

AUG. dixit : De ipsis quinque auctoribus est ista epistola , cujus aperuimus principium , et invenimus ibi scriptum : « Manichæus apostolus Jesu Christi : » et video quia ipsum principium non mihi exponis , quia non probas quomodo Manichæus sit apostolus Jesu Christi.

FEL. dixit : « Si in ista non probo , in secundo probo. »

AUG. dixit : In quo secundo ?

FEL. dixit : « In Thesauris. »

AUG. dixit : Thesaurum istum , quem ideo tali nomine appellatis , ut miseros seducatis , quis scripsit ? Manichæus ? Nolo mihi ab illo probes : quia ille Manichæus mentitur , dicendo se esse quod non est.

FEL. dixit : « Tu proba mihi per alterum. »

AUG. dixit : Quid vis tibi probem ?

FEL. dixit : « Quia mentitur Manichæus. »

AUG. dixit : Quia tu non potes probare verum dicere Manichæum , oportet ut ego probem mentitum esse Manichæum ?

FEL. dixit : « Quare non potui probare ? Numquid prolatae sunt scripturae quas ego petivi , et non probavi ?

AUG. dixit : Sed scripturas Manichæi petis , quibus fidem non habemus : aliunde proba. Ego autem de ipsa scriptura Manichæi tibi probo mentitum esse Manichæum , et blasphemasse Manichæum.

FEL. dixit : « Afferantur libri. »

AUG. dixit : Præsens est epistola Manichæi , quam dicitis Fundamenti. Initium in ædificio nullum est , nisi fundamentum : si eum ostendero in ipso fundamento ruinam fecisse , cæteram ejus constructionem ut quid quærimus ?

XV. FEL. dixit : « Hoc dicis , in ipsa ostendens ruinam esse : et ego dico , da arbitros quantos et tu habes , et tibi probo quia non mentitur. »

AUG. dixit : Absit a nobis et a genere humano , ut quantos hic vides , tantos videas Manichæos.

FEL. dixit : « Da dixi , quæ a te petivi. »

AUG. dixit : Quos vis ergo ut dem tibi ?

FEL. dixit : « Quos tu volueris. »

AUG. dixit : Ego istos do , si habes meliores , pete.

FEL. dixit : « Quomodo istos das ? »

AUG. dixit : Præsentem qui nos audiunt.

FEL. dixit : « Isti mihi non favent. »

AUG. dixit : Ergo tu tales quæris qui tibi faveant , non qui veritati ?

FEL. dixit : « Qui me audiant , et non tantum me , sed et ipsam scripturam , ut probetur an verum dicit , an mentitur. »

AUG. dixit : Vides ergo quia audiunt. Legamus cætera : quia tu istam epistolam Manichæi esse confessus es.

FEL. dixit : « Non nego. »

AUG. dixit : Ergo legatur.

XVI. FEL. dixit : « Arbitros non habeo. » Et adjecit : « Legatur caput illius. » Et cum legeretur , et ventum esset ad locum ubi scriptum habet eadem epistola : « Pax Dei in-

visibilis et veritatis notitia sit cum fratribus suis et charissimis , qui mandatis cœlestibus credunt pariter atque deserviunt : sed et dextera luminis tueatur et eripiat vos ab omni incursione maligna , et a laqueo mundi , pietas vero Spiritus sancti intima vestri pectoris adaperiat , ut ipsis oculis videatis vestras animas. »

FEL. dixit : « Da scripturam quæ ista redarguat. »

AUG. dixit : Adhuc nihil mali audivimus , nisi quod usus est Manichæus apostolum Christi se nominare. Nam ea quæ dixit , adhuc ad tectorium fallaciæ pertinent , et ad ovinam pellem , quibus eis prius dicit verba bona , ut possit introducere mala. Sed quid velit per hæc verba introducere , videamus. Si enim aliquid mali introduxerit , et ista verba mala erunt et seductoria : si autem aliquid boni in posterioribus et veri dixerit , necessitate comprehendemus : Permite ergo legantur sequentia.

FEL. dixit : « Si ergo asseris , quia in primo bona ponuntur ; et postea mala immittuntur , quomodo ego tibi possum credere , cum mihi primo bona dixeris. »

AUG. dixit : Ego adhuc ista nec bona dixi , nec mala. Nihil mali adhuc audivimus , dixi : non dixi : Jam aliquid boni audivimus. Malum enim illud solum dixi , quod ausus est dicere se apostolum Christi. Verba vero quæ dixit in consequentibus , tunc erunt mala , si mali aliquid introduxerint : tunc erunt bona , si boni aliquid introduxerint. Permite ergo ut sequentia legantur : quare times ?

FEL. dixit : « Non timeo. »

AUG. dixit : Permite ergo ut legantur.

FEL. dixit : « Legantur. »

XVII. Et cum legeretur , et ventum esset ad locum ubi scriptum habet : « Ita autem fundata sunt ejusdem splendidissima regna supra lucidam et beatam terram , ut a nullo unquam aut moveri aut concuti possint : » Augus-

tinus dixit : Terram istam quam dicit, unde habebat? Fecit eam, an genuit eam, an æqualis et coæterna illi erat? Istam dico terram lucidam et beatam quam dicit.

FEL. dixit : « Quomodo scriptum est : In principio fecit Deus cœlum et terram¹, et terra erat invisibilis et coinquinabilis et incomposita? Ego ita intelligo : In principio fecit Deus cœlum et terram, et terra erat : quasi duæ terræ mihi videntur esse, secundum quod Manichæus dicit duo regna. »

AUG. dixit : Quia Scripturam commemorasti nostram, quam soletis blasphemare, ad me pertinet exponere illam, et ostendere tibi, sine blasphemia esse illud scriptum, et cum veritate, et non secundum Manichæum; ut deinde tu vel in secundis mihi respondeas quod interrogavi.

FEL. dixit : « Respondeo. »

AUG. dixit : Quod scriptum est : In principio fecit Deus cœlum et terram : breviter complexa est Scriptura quid fecerit Deus. Deinde quia nondum apparebat hæc terra quam fecerat, antequam eam distingueret et ornaret, qualem terram fecerat Deus, secuta Scriptura exposuit, qualis terra erat de qua dixerat : In principio fecit Deus cœlum et terram : tanquam cum audissemus : In principio fecit Deus cœlum et terram; quæreremus, qualem terram, subiecit et ait, Terra autem, id est, illa quam fecerat Deus, invisibilis erat et incomposita. Non ergo duas terras dixit, sed qualis illa fuerit exposuit. Tu itaque responde nunc mihi quod breviter interrogavi : Terra ista lucida et beata quam dicit Manichæus, supra quam fundata erant regna Dei, ab ipso Deo facta erat, an genita de illo erat, an coæterna illi erat? Unum de tribus, nisi molestum est, sine tergiversatione responde.

FEL. dixit : « Ipsa se scriptura interpretatur. »

¹ Gen. 1, 1.

AUG. dixit : Si ergo nosti esse hic aliquem locum, ubi hoc dicat scriptura, quia illam terram vel genuit Deus, vel fecit, vel coæterna illi erat, aperi ad locum quem nosti, et lege mihi.

FEL. dixit : « Non est in ista scriptura, sed in altera. »

AUG. dixit : Credo ergo, quia si qua est illa scriptura, meministi quid ibi dixerit. Itaque tu mihi responde, qui nosti illam scripturam : et si dixerò quia non sic habet, convinces me. Si autem sic cognovero, secundum hoc disputo quod tu ipse responderis. Dic ergo an fecerit terram istam Deus, an genuerit, an coæterna illi fuerit : qui legisti in nescio quo libro, ubi esse hoc scriptum dicis.

FEL. dixit : « Quia modo Sanctitas Tua interpretata est scripturam tuam, quomodo voluisti et acceptavi, et tu sic mihi accepta quidquid dixerò. »

AUG. dixit : Interim quod interrogavi, si nihil me contra moverit, accepto : si autem aliquid moverit, motum meum indico tibi, ut ad ipsum respondeas.

FEL. dixit : « Ego non respondi ad tua dicta. »

AUG. dixit : Quia prius est ut mihi ad id quod interrogavi respondeas, tamen feci etiam ut tibi prior respondeam : forte non te movit, ideo non respondisti ; forte et me non movebit, cum responderis. Responde ergo ad quod interrogavi.

XVIII. FEL. dixit : « Respondeo. » Et adjecit : « Dixisti ergo de terra illa in qua Deus habitat, an facta est ab illo, an generavit illam, an coæterna illi est. Et ego dico, quia quomodo Deus æternus est, et factura apud illum nulla est, totum æternum est. »

AUG. dixit : Non illam ergo genuit, neque fecit?

FEL. dixit : « Non, sed est illi coæterna. »

AUG. dixit : Si autem genuisset illam, non illi esset coæterna?

FEL. dixit : « Quod nascitur, finem habet : quod innatum, non habet finem. »

AUG. dixit : Quibus ergo erat ille pater, aut cujus erat pater, quem modo patrem nominavit ? Si enim nihil genuerat, pater esse non poterat.

FEL. dixit : « Sed sunt alia quæ generavit. »

AUG. dixit : Illa ergo quæ generavit, non sunt illi coæterna, an et ipsa coæterna sunt ?

FEL. dixit : « Coæterna sunt illi quidquid Deus generavit. »

AUG. dixit : Ergo errasti, quod superius dixisti : « Omne quod nascitur, finem habet. »

FEL. dixit : « Interim quia secundum generationem carnis locutus sum, erravi. »

AUG. dixit : Modestissime confessus errorem, merearis intelligere veritatem.

FEL. dixit : « Faciat Deus. »

AUG. dixit : Attende ergo jam, ut incipias cognoscere errorem scripturæ hujus. Si quæ genuit Deus, coæterna non sunt illi, melior est terra illa quam non generavit Deus, ubi habitant omnia quæ generavit Deus, quam terram dicis ab eo non generatam.

FEL. dixit : « Coæquantur sibi omnia, et quæ generavit, et quæ non generavit, id est, terra illa ubi commorabatur. »

AUG. dixit : Quid, ipse qui generavit, æqualis est illis omnibus, aut major est illis ?

FEL. dixit : « Et qui generavit, et quos generavit, et ubi positi sunt, omnia æqualia sunt. »

AUG. dixit : Unius ergo substantiæ sunt ?

FEL. dixit : « Unius. »

AUG. dixit : Hoc quod est Deus pater, hoc sunt filii ipsius, hoc et terra illa ?

FEL. dixit : « Hoc unum sunt omnes. »

AUG. dixit : Hujus ergo terræ non est pater, sed inhabitator ?

FEL. dixit : « Etiam. »

AUG. dixit : Si nec genuit illam, nec fecit illam, quomodo ad eum pertineat nisi sola vicinitate non video, quomodo si habeat aliquil vicinum bonum : et duæ jam erunt res ambæ ingenitæ, terra et pater.

FEL. dixit : « Imo tres sunt, pater ingenitus, terra ingenta, et aër ingenitus. »

AUG. dixit : Hoc totum una substantia est ?

FEL. dixit : Una.

AUG. dixit : Et ita fundata, ut a nullo unquam moveri aut concuti possit ?

FEL. dixit : « Motio et concussio habet distantiam. »

AUG. dixit : Habeat : sed tamen talia fuerunt, ut a nullo unquam moveri aut concuti possent ?

FEL. dixit : « Est distantia inter moveri et concuti. »

AUG. dixit : Non inde te interrogo.

FEL. dixit : « Sed inde me vis tenere. »

AUG. dixit : Quomodo vis, accipe moveri : non poterat moveri ?

FEL. dixit : « Non dico, quia non poterat moveri, sed motio distantia est. »

AUG. dixit : Sed ita dixi, nec moveri, nec concuti. Non dixi, moveri quidem potest, sed concuti non potest ; aut concuti quidem potest, moveri non potest : sed ambas res dixi, non posse nec moveri, nec concuti.

FEL. dixit : « De ambabus rebus distantia est inter moveri et concuti. »

XIX. AUG. dixit : Legamus ergo sequentia, videamus si Deus iste qui fundata habebat regna super lucidam et beatam terram, quæ a nullo unquam moveri et concuti possunt,

neminem timuit, sicut oportebat ut neminem timeret, cujus regna sic fundata erant, ut a nullo aut moveri aut concuti possent. Et legit sequentia : « Juxta unam vero partem ac latus illustris illius ac sanctæ terræ. » Et cum legeret interrogavit : Quod latus ? dextrum, ad sinistrum ?

FEL. dixit : « Hanc tibi ego non possum interpretari scripturam, et exponere quod ibi non est : ipsa sibi interpretis est ; ego non possum dicere, ne forte incurram in peccatum. »

AUG. dixit : Legatur hoc ergo quod sequitur. Et cum legeret, et ventum esset ad locum ubi habet : « Lucis vero beatissimæ Pater, sciens labem magnam ac vastitatem quæ ex tenebris surgeret, adversus sua sancta impendere sæcula, nisi quod eximium ac præclarum et virtute potens numen opponat, quo superet simul ac destruat stirpem tenebrarum, qua extincta perpetua quies lucis incolis pareretur. » Augustinus dixit : Nunc jam quia cœperunt apertæ blasphemix, si defendendas putas, dic quid ista gens tenebrarum, quam videtur Deus timuisse, ne magna labes et vastitas ex tenebris in regna ejus irruerent, nocere poterat Deo : maxime cujus regna superius dixit ita fundata, ut a nullo unquam moveri aut concuti possent. Quid ergo illi factura erat gens ista ? Poterat ei nocere, an non poterat ? Responde unum e duobus.

FEL. dixit : « Ego respondeo : Si nihil contra Deum est, secundum quod dixit scriptura Manichæi, quia est alterum regnum ; pro qua causa Christus missus est, ut nos liberaret de laqueo mortis hujus ? cujus est iste laqueus et mors ? Si adversarius nullus contra Deum est, ut quid baptizati sumus ? Ut quid Eucharistia, ut quid Christianitas, si contra Deum nihil est ? »

AUG. dixit : Quia video te nolle respondere ad id quod

te interrogo, et te interrogare ut tibi respondeam ; et hoc non recuso : dum tamen memineris quia tibi interroganti ego respondeo, tu autem mihi interroganti respondere noluisti. Sed quia me interrogasti, audi quod interrogasti. Nos quidem dicimus liberatorem Christum venisse, et a peccatis nostris dicimus nos liberari, quia nos non sumus de substantia Dei geniti, sed per ejus Verbum facti a Deo. Multum autem interest inter natum de substantia Dei, et factum a Deo quod non est de substantia Dei. Quidquid ergo fecit Deus, potest esse mutabile ; ipse autem Deus non est mutabilis : quia non possunt æquari opera artificii et conditori. Tu autem qui paulo ante ad interrogationem meam dixisti : « Quia et Pater qui generavit ibi lucis filios, et aër, et ipsa terra, et ipsi filii una substantia sunt, et æqualia sunt omnia, » oportet ut dicas mihi, huic substantiæ utique incorruptibili quomodo poterat nocere gens tenebrarum. Si enim poterat nocere ei, non erat natura incorruptibilis : si autem non poterat, nulla causa erat quare prælium ageret, et illud numen quod dicit, huc mitteret.

FEL. dixit : « Dilationem peto, ut possim respondere. »

AUG. dixit : Quando ? Cras intermissus sufficit ?

XX. FEL. dixit : « Intermitte mihi tres dies, id est, hodie, et cras, et perendie, aut usque ad diem qui est post Dominicum, id est, pridie Idus Decembris. »

AUG. dixit : Video te dilationem ad respondendum petiisse ; humanum est, ut concedatur tibi : sed si respondere non potueris ad præstitutum diem, quid fiet ?

FEL. dixit : « Ero victus. »

AUG. dixit : Quid si fugeris ?

FEL. dixit : « Reus ero civitatis hujus, et ubique, et legis meæ. »

AUG. dixit : Imo hoc dic : Si fugero, sic habear tanquam si anathemavero Manichæum.

FEL. dixit : « Hoc dicere non possum. »

AUG. dixit : Ergo aperte nobis dic, quia fugere cogitas, et nemo te tenet.

FEL. dixit : « Non fugio. »

AUG. dixit : Ut video, non vis quasi victus abscedere : sed saltem hoc dic : Si fugero, victus sum.

FEL. dixit : « Dixi. »

AUG. dixit : Et unde apparebit te fugisse propter Gesta?

FEL. dixit : « Jube ut quem elegero, cum ipso sim. »

AUG. dixit : Elige tibi aliquem de presentibus istis fratribus, qui ad cancellum stant.

FEL. dixit : « Sim cum illo qui est in medio. »

AUG. dixit : Sicut tibi elegisti, usque ad diem cum illo eris.

FEL. dixit : « Etiam, et ego hoc consentio. »

BONIFACIUS dixit : « Præstabit Christus, ut si cum illo veniam, Christianus est. »

AUGUSTINUS episcopus Ecclesiæ catholicæ Hipponensis, his in ecclesia coram populo Gestis subscripsi.

« FELIX christianus, cultor legis Manichæi, his in ecclesia coram populo Gestis subscripsi. »

LIBER II.

ACTA CUM FELICE MANICHÆO SECUNDA DIE.

I. CUM ventum esset ad diem præstitutum, id est, ad pridie Iduum Decembrium, res sic agi cœpit in ecclesiâ pacis. Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ Hipponensium regionum dixit : Pridem cum sermonem haberemus, dilationem te petiisse meministi, cum ad ea quæ interrogaveram in præsentî respondere non posses. Si ergo tam lato temporis spatio, post diem scilicet quintum aliquid excogitasti, responde. Hoc enim tunc interrogaveram : Si Deo nocere nihil poterat, quare bellum gessit cum gente, quam dicitis tenebrarum, in quo bello naturæ dæmonum misceret substantiam suam, quæ hoc est quod ipse, sicut jam interrogatus dixisti? Si autem nocere ei poterat, non incorruptibilem Deum colitis, qualem veritas et apostolica doctrina testatur.

FEL. dixit : « Ex quo a Sanctitate Tua recessi, ut ad diem constitutum reversus essem, ut responderem tuæ interrogationi, quæcumque velles interrogare, ventum est ad diem : et quia nullam scripturam inter manus habui, quia non mihi sunt redditæ unde me instruere possem ; nullus enim ad certamen exit, nisi prius munitus fuerit, et nullus litigator potest sine suis chartis litigare ; similiter et ego sine mea scriptura respondere non possum. »